

A TUDOMÁNY INTÉZMÉNYEIRŐL

Levél Kosáry Domokosnak, a Magyar Tudományos Akadémia elnökének

Néhány évvel ezelőtt a politikai tisztogatások szándékát elhárítva, az intézmény szellemi rangjának védelmében Ön arra emlékeztetett, hogy a Magyar Tudományos Akadémiát nem Dzsugasvili alapította. A magyar társadalom valóban nem nézhet úgy egyik történelmi intézményére, mintha a hagyomány folytonossága ötven évvel ezelőtt, a korabeli ideológusok vágyai szerint megszakadt volna. Egyébként is aligha képzelhető, hogy egy tudományos intézmény megújulását politikai tisztogatásoktól várja. Ha az akadémia rászorul a megújulásra, annak szelleminek kell lennie, és csak akkor lehet képes megújulni, ha az intézmény tagjai, a hazai szellemi élet tényezői feladatuk ellátására hajlandóak és alkalmasnak bizonyulnak.

Önmagában helytálló megállapításának őszintesége és igazsága azonban csak akkor tűnik ki, ha kiegészítjük egy önvizsgáló kérdéssel: mennyiben mondható Széchenyi akadémiajának, a magyar szellemiség, kultúra hiteles kifejezőjének és legjelentősebb táplálójának, szervezőjének a mai akadémia? E kérdés, mi tagadás, zavarba ejtő. Nem pusztán azért, mert esetleg az egyes szakmák képviselői nem tudják, igennel vagy nemmel válaszoljanak-e rá, hanem inkább azért, mert a gondolkodás mai közhelyei kétségbe vonják, jogos-e egyáltalán ilyen kérdést föltenni, van-e értelme magyar szellemről és magyar kultúráról beszélni, nem világosabb és megnyugtatóbb-e a Magyar Tudományos Akadémiát többségükben magyar anyanyelvű magyar állampolgárok tudományos egyesületének tekinteni. Közismert, hogy a szakember a magyar szellemiség és kultúra számonkérését többnyire ideologikus megnyilvánulásnak ítéli, de ideologikusan véli általában a kultúra, a vallás értékeinek személyes képviseletét is, így egyebek között azt az *őszinteséget* és *igazságot*, amelyet az Ön megállapításával kapcsolatban néhány sorral fentebb hoztam szóba. Dehát nem Dzsugasvilinek, azaz Sztalinnak a marxista-leninista filozófiát bemutató kézikönyve tekintette a vallást a tömegeket becsapó ideológiának, ítélte minden önálló szellemi erőfeszítést fölöslegesnek, és mondta a kulturális teljesítményeket "tartalmukban" szocialistának, azaz nemzetközinek, tehát olyanak, aminek a nemzeti kultúrához komolyabb értelemben nem lehet köze?

Mindezek a mai gondolkodást megterhelő zavarok azonban engem — Önnel együtt — nem ingatnak meg abban a meggyőződésemben, hogy az akadémia és szellemi életünk megújulását nem néhány, munkásságát a korábban hivatalos ideológiával összhangban kifejtő kollektív leminősítésétől kell várunk. Éppen ellenkezőleg, tapasztalataim arra a belátásra juttatnak, hogy egész szellemi életünk — és nem csupán az utóbbi fél évszázad ideológiai agymosása következtében, hanem a kortárs művelt világ színvonalán állva is — mennyire védtelen a minket ért szellemi-kulturális romlással szemben, hogy gondolkodásunk manapság számon tartott alapjai mennyire viszonylagosak, kikezdehetőek és ingatagok. Nem egyéb

ideologikus okokból, nem is csupán érzelmi indítékok hatására, nem a külső eredmények átvételétől való idegenkedésből, hanem attól a meggyőződéstől hajtva hozom szóba a magyar szellemiséget, kultúrát, idézem meg az Ön megállapítása kapcsán Széchenyi alakját, hogy a Dzsugasvili névvel jelzett kulturális romlástól csak azok a szellemi alapok menthetnek meg, amelyeket az akadémia számára alapítójának neve jelent. Az egyértelmű választás elől — véleményem szerint — nincsen mód kitérni, Dzsugasvili árnyától csak akkor szabadulunk meg, ha valóban sikerül szándékunk szerint Széchenyit választanunk.

Bármennyire nyitott kérdés, hogyan lehet hagyományainkból kiindulva az európai kultúra egésze szempontjából jelentős megállapításokhoz jutnunk, a mai különleges helyzetben gyávaságnak és kisszerűségnek tűnik a feladat elhárítása, és merőben ideologikusnak egy ilyen vállalkozás ésszerűségének, sikere elvi lehetőségének tagadása. Ki elégedhet meg azzal, hogy a kor színvonalán állunk, ha problémáink a létező megoldások összességének alkalmazása után sem oldódnak meg? Miért nem akarjuk elhinni, hogy a gondolkodás előbbre vitelének szerepe is lehet a miénk? Mire jó a világ iránti érdeklődésünket az eredmények átvételére korlátoznunk, és tapasztalataink egyetemes jelentőségét kizárva, szellemi provinciaként viselkednünk, a megoldásokat tehetetlenül, a mai helyzetben értelmetlenül kizárólag máshonnan várnunk?

Nem azért fárasztom ezekkel a fejtegetésekkel, mintha képtelen módon azt várnám, hogy egy engem foglalkoztató kérdést Ön oldjon meg helyettem, mintha Önt akarnám felelőssé tenni nehézségeért. Gondolkodásunk mai rendszerének szemrehányást nem a feladat nehézsége és megoldatlansága, hanem a miatt a sajnálatos és különös körülmény miatt teszek, hogy a tudományérés, -értékelés, a tudományszervezés és -támogatás mai rendszere képtelen módon tiltja a kérdések kiemelését, kiélezését, eredeti megoldások keresését. Elgondolkodtató, hogy a tudomány éppen jelenbeli szellemi megpróbáltatásunk idején vonta kétségbe a komoly, személyes erőfeszítések lehetőségét és szükségességét. Tudjuk, vannak, akik ebben a szellemi kutyaszorítóban gyakorlatias rámenősséggel és ideologikus gyanakvással rossz szándékú összebeszélés közvetkezményét látják. Vannak, akik régi romantikus stílusban az ősi magyar átok korszerű megnyilvánulási formáját vélik benne fölfedezni. Szelleminek, a dolog természetéhez valóban illőnek azonban csak az az eljárás tekinthető, amely — a tudomány jelenlegi, szűköss és érvényességi körén túl torz eredményre vezető elveit elutasítva — a minket terhelő problémában értelmet keres, és új megoldások reményében kezelhetővé tételének módjait igyekszik megtalálni.

Nem olyan régen, alig húsz évvel ezelőtt az akadémia egyik tisztségviselője, Sőtér István emlékeztetett a magyar gondolkodásnak arra a sajátosságára, hogy legátfogóbb jelentőségű megoldásait a hazai földhöz, a magyar társadalomhoz és kultúrához való személyes kötődés jegyében alakította ki. Egyebek között Eötvös Lorándra, az egyik legszemélytelenebb, leginkább egyetemes jellegű tudomány, a fizika művelőjére utalt, aki apja hatására elállt ifjúkori tervétől, egy sarki expedíción való részvételtől, és végül is hazai megfigyelési anyagra támaszkodva szerkesztette meg a torziós ingát, vagyis úgy bocsátkozott bele "az egész föld, az általános természet törvényeinek kutatásába, hogy mint a korábbi évtizedek

honismereti természettudománya, megmaradt a haza földjének és természetének kutatásánál". (*A sas és a serleg*. Bp. 1975.)

Tudjuk, a magyar szellemi teljesítmény ilyen nyilvánvaló, ilyen közvetlen személyességének számtalan buktatója van. Arany János például *Kozmopolita költészet* című versében a köteles szerénység hangján ír róla, nem kíván a "nagyokkal" versenyre kelni, akik személyiségük és kultúrájuk hatóerejét felfokozva, az intellektus diadalmas gépezetére rászerezve érnek el sikereket, hódítanak. Maga Eötvös Loránd is személyesség és intellektus Európában általános egybeszereltségének hazai hiánya miatt érzi szükségét a szellemi színvonal tudatos, módszeres, — akár azt is mondhatnánk — művi úton való emelésének, az apjáról elnevezett Eötvös Kollégium megszervezésének. De természetesen sem Arany János, sem Eötvös Loránd nem kívánta a lehetőségek határán belül, gyakorlatiasan ellensúlyozandó "fogyatékoságunk" leküzdését, vagyis megváltoztathatatlan kulturális sajátosságaink feladását, szellemi öngyilkossággal fölerő hasonulásunkat a nálunk nagyobb határfokkal működő Európához.

Amikor ma az egész művelt világban azt tapasztaljuk, hogy az intellektus úgy elnyelte a magát könnyelműen rábízó szellemet, mint a sivatag homokja az éltető csapadékot, a ritka ajándékként aláhulló égi harmatot, fölmerül a kérdés, nem kellene-e eddigi szerénységünk és engedelmes alkalmazkodási készségünk erkölcsi fedezetére támaszkodva magunkról és Európáról, az európai szellemiséghez, tudományhoz való viszonyunkról mind a magunk, mind Európa érdekében másféleképp gondolkodnunk. Nem mintha az eltelt időszakban megváltoztunk vagy Európa megváltozott volna, a helyzet azonban kétségtelenül más. A jelenbeli szellemi hiányállapotban megmutatkozott, hogy az alkotó erőfeszítések lényegük szerint máshol is annyira személyesek, mint nálunk, hogy a kultúrában mindig a személy teremti a szellemet, csak máshol kevésbé tudnak erről, a szellem eredetének kérdését felszínesebben ftelik meg. Szellem és személyesség lényegi összetartozása, a szellem intellektuális fölszereltségének másodlagossága jelentheti azt a korszerű fölismerést, amelyben a magyar kultúra sajátos szemléletmódja egyetemes jelentőségűvé válhat. A szellem intellektuális fölszereléséről gyakran megfeledkező, többnyire annak személyes gyökereinél maradó kultúránkban indokoltnak látszik (talán történelmünkben először) saját problémáinkról mégis úgy gondolkodni, mint amelyek az európai kultúra egészét érintik. Nem azért, hogy nagyralátó vállalkozásunk közben a magunk bajáról megfeledkezzünk, hanem hogy gondjainkat valóban megoldhassuk. Míg korábban megnyilvánulásainknak az európai állapothoz való alkalmi és gyakorlatias hozzáigazítása tűnt helyénvalónak, most mintha arra lenne szükség, hogy elvi, szellemi szinten teremtsük meg szempontjaink közösségét, most az egyszer Európát igazítsuk magunkhoz.

Európa ma a szellemi tetszhalál állapotában van. A földrész harmonikusabban fejlődő, épebb öntudatú nyugati fele ezt világosan látja. A szellemi teljesítmények nyújtásának folyamata csak azért nem szakad meg, mert a tényleges állapottal öszintén és bátran szembenézve, időről időre itt-ott mégis sikerül a tetszhalál merev burkát áttörni, az eleven rétegek energiáit a túlélés érdekében alkalmatosan megcsapolni. Csak nálunk, Kelet-Európában számít még mindig tapintatlanságnak a tényleges helyzetre célozni, tilos didaktikai okokból a valós helyzetet

föltárni, nehogy meggondolatlan vállalkozásunk elvonja a figyelmet a történelmi lemaradásunk kiszabta feladat minél buzgóbb teljesítésétől. Dehát szabad-e az európaiság nevében ehhez az állapothoz igazodnunk? Mire jó továbbra is hinnünk a fejlődés múlt századi lineáris, racionális modelljében?

Ha Európa az önkényes és üres intellektuális konstrukciók elleni védekezéséppen a tudomány teljesítményeinek megítélését jelenleg — jobb híján — gyakorlatias mutatókra bízza, jól teszi, a mindennapi élet kérdéseiben kiválóan tájékozódó józan ész mégiscsak megbízhatóbb fórum, mint a szellemi aranyfedezetét elvesztő intellektus öncélú burjánzása. De mi okunk nekünk a hitelét vesztett agytorna mutatóványait utánoznunk, amikor — eleven és gyötrő problémáink tanúsítják — a szellem lángját nálunk tulajdonképpen nem fedi el az intellektus füstje, viszont az intellektuális mutatóványok, az ideologikus kényszerek mederben tartásához nélkülözhetetlen polgári józan észnek igencsak híján vagyunk? Esetünkben bűn a személyesen megragadott valóságos problémák közvetlen megvitatásáról és a szellemi teljesítmények személyes megítéléséről, azaz az európai gondolkodás több ezer éves — csupán századunkban felfüggesztett — hagyományáról pusztá divatból, merő gyámoltalanságból lemondanunk. Természetesen nem szabad a világot azzal untatnunk, hogy bajainkkal sírjuk tele a fülét. Ennek érdekében meg kell találnunk manapság egyedülállóan eleven problémáink kifejtésének, közérthetővé és közérdekűvé tételének módját, ki kell emelnünk őket elszigeteltségükből. Másképp: el kell fogadnunk az egyre nyilvánvalóbban ránk háruló feladatot, szerét kell ejtenünk annak, hogy az európai szellem, ontikus, kulturális gyökereire rátalálva, fölébredjen a tetszhalál nyugtalanító állapotából.

Képtelenség volna vállalkozásunk elismertetéséhez a hazai szellemi közeget kikapcsolva, közvetlenül a nemzetközi tudományosságtól kérni referenciákat. Próbálkozásaink és eredményeink komolyabb szemügyre vételét nevetséges ezektől a véleményektől tenni függővé, helyességük ismervét abban látni, hogy a polgári józan ész igazolja-e őket. Mire jó megmaradni azoknál a személytelen szempontoknál, amelyeket a szellem kihunyásának nyomasztó tudata alakított ki, s amelyek nyilvánvalóan akadályozzák életre keltését? És vajon mennyiben szolgálja az akadémia a magyar kultúra ügyét, ha ebben a helyzetben a kor színvonalán állást ultima rationak tekinti, ha hajthatatlanul, az értelmes megfontolástól tartózkodva, a személytelen tudománymérési eszközöket mindenek elé helyezi, ha módszeresen kitér a tulajdonképpeni szellemi, kulturális problémák megvitatásától? Az objektivitás és a személytelenség árnyékában, a személyes szellemi erőfeszítések elmaradása miatt élnek tovább a bukott ideológia sablonjai, beidegződései is. Nem tudatosan elrejtett szellemi csempészárúként, nem azért, mert bárki túlzottan ragaszkodna hozzájuk, hanem egyszerűen tehetetlenségből, a szellemi megújulás alkalmainak elmaradása, a valódi szellemi mozgás hiánya következtében. Az érvényét, politikai hatalmát vesztett ideológia elvetése után teljes értékű megoldáshoz akkor jutunk, ha biztos szellemi alapokat keresünk helyébe, ha Széchenyi akadémiaját tesszük meg a magyar kultúra, a magyar szellemiség képviselőjévé.

Nem tehetünk úgy, mintha nem a földön, nem a jelenben élénk, nem tekinthetünk el egyik napról a másikra az általánosan elterjedt, az idegeinkbe és viszonyainkba beivódott szokásoktól. Értelmetlen és nevetséges volna azt várni,

hogy a magyar akadémia egy váratlan, indíték nélkülinek tűnő fordulattal megtagadja jelenbeli állapotát, és elszigetelje magát a világ tudományosságától. Komoly érv azonban nem szól az ellen, hogy akadémiaink a nyugtalanító jelenségekre érzékenyen, szellemi-kulturális önállóságát kinyilvánítva és jövőendő fölemelkedésének zálogaként a világban egyedülállóan, de talán mások számára is figyelemre méltóan megvitassa: az érvényes alapelvek közül mit, miért, milyen mértékben alkalmaz. Vajon nem volna ésszerű, hogy a hazai szellemi élet a nálunk hiányzó szolid pragmatikus ellenőrzést a kérdések szellemi-kulturális számbavételének egyetemesebb, hosszabb távon termékenyebb szempontjával helyettesítse?

Ideologikus görcsökön és a szokatlanság előidézte szorongáson túl mi akadály lehet annak, hogy tudományos életünk a közgondolkodás számára is jól követhető személyes, szellemi közegbe kerüljön? Kinek érdeke, hogy nálunk a hagyományokhoz kötődés az idők végezetéig érzelmi alapon, intellektuálisan ellenőrizhetetlen formában maradjon, hogy társadalmunk továbbra is a szellemi tudathasadás állapotában éljen, és a hagyomány megtermékenyítő hatását ezután is csak esetlegesen fejthesse ki? Vagy kinek érdeke, hogy a tagolatlan érzelmi reakciók által kiváltott ideologikus félelmek torz utópikus várakozásokat gerjesszenek, hogy a szellemi feladat elől kitérők ezen érzelmek lassú kihunyására spekuláljanak, hogy Európa szellemi tetszhalálát utánozva (de jó tanítvány módjára a mestert is túlszárnyalva) a tényleges szellemi halál állapotába merevedjünk? Tudomásom szerint a rendszerváltozás körüli években Önnek voltak elképzelései a túlcentralizált, a túlbürokratizált, a társadalom egészének szellemi életétől túlságosan elzárt akadémiai intézményrendszer oldására. Az elképzelések megvalósulásának elmaradását a magam részéről nagyon sajnálom. Dehát nem ez az egyetlen dolog, ami az utóbbi időben várakozásainktól elmaradt, és lehetséges, hogy az időleges halasztás a feladat alaposabb átgondolását szolgálja.

Elismerem, szokatlan egy tudományos intézmény vezetőjét a hivatali formák vagy az intézmény által kínált szakmai megnyilatkozások megkerülésével közvetlenül megszólítani. A személyességet, az igazságot gondolkodásunk és magatartásunk végső mércéjének tekintve azonban, úgy gondolom, helyénvaló a személyes megszólítás szükségességének tudatát szakadatlanul fenntartanunk a gépiessé válni hajlamos hivatalok és a szenvtelen értekező hangot legfőbb érdemüknek, az emberi megnyilatkozás tulajdonképpeni formájának feltüntető szaktudományok ellenében. Hogy mondanivalómról indokolja-e a különleges formát, nem élek-e jogtalanul vele, azt a levelemben elmondottaknak kell igazolniuk. Vállalkozásomban bátorított a tudat, hogy annak idején akadémiaink egy merőben személyes gesztus eredményeként született. Alapítóját semmiféle hivatal nem tette az általa vált ügyben illetékessé, sőt a szó megszokott értelmében nem volt tudós sem, aki hivatása következtében az ügyben érintettnek érezhette volna magát. Szándékát csupán mélyen átélt felelősségtudata indokolta és igazolta. Nem hiszem, hogy Széchenyi föllépésében a romantikus divat mulandó megnyilvánulását kellene látnunk. A magyar kultúra változatlan sajátosságát vélem tettében fölfeledezni, és példáját minden gondolkodó, korunk nagy kérdéseivel gyakran reményét veszítve viaskodó kortársam figyelmébe ajánlom.